

Polgár Anikó

„Az nagy monstrum pedig ráéhült gyomrával”¹

Mitológiai szörnyek Gyöngyösi István költészetében

A barokkra jellemző dinamika tematikus síkon erőteljesen reprezentálódik azoknak a mitológiai történeteknek a felidőzésében, melyekben istenek vagy héroszok hatalmas erejű szörnyekkel küzdenek meg. Írásomban a mitológiai szörnyekre (Minotaurus, Cacus, Hydra, Gerion, Typhon, az aranygyapjút őrző sárkány) utaló elemek s a hozzájuk kötődő (részben ovidiusi, részben vergiliusi és claudianusi eredetű) történetek felhasználását, retorikai és narratív struktúrákba történő beépítését vizsgálom Gyöngyösi István költői műveiben, az eseteket a felhasználási módok alapján rendezve csoportokba. Bán Imre Gyöngyösit „az utánzó, a feladatot mesteri technikával megoldó barokk költő legjobb magyar irodalmi példájá”-nak nevezi.² A Gyöngyösit saját kora poétikai-retorikai rendszerébe visszahelyező, s költészetét ez alapján újra felértékelő Jankovics József kutatásait szem előtt tartva³ a mitológiai példákat lehetséges korabeli intertextusokkal együtt tárgyaljuk, bemutatva, hogy az átvett elemek kombinációja milyen magas fokú invencióval társul.

A szörnyek és a barokk csodálatkeltés

A csodálatkeltés (il mirabile) Emanuele Tesauro szerint verbális síkon úgy valósul meg, hogy „két, egymással nehezen összeilleszthető s éppen ezért módfelett csodálatos fogalom”⁴ társul egymással. A csodálatkeltés nemcsak a nyelvi alakzatokból adódhat, hanem az ábrázolt dolgok jellegéből is, s néha ez a kettő össze is kapcsolódik. A „természettől csodálatot keltő”⁵, vagyis az isteni dolgok mellett a csodálatkeltést szolgálják „a természet ellenségei”⁶ is, ilyenek a szörnyek, pl. a szatír vagy a Minotaurus.⁷

¹ GYÖNGYÖSI István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. Palinódia*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi Magyar Könyvtár Források 11 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 13.

² BÁN Imre, *A barokk* (Budapest: Gondolat, 1963), 31.

³ A művek újraértékelését megalapozó szövegkiadások (Balassi Kiadó, Régi Magyar Könyvtár Források 8, 10, 11, 12, 13, 14) és tudós utószavaik mellett a motívumkutatáshoz nagy segítséget nyújtanak az egyes kötetekhez Jankovics József és Nyerges Judit gondozásában készült részletes szövegmagyarázatok.

⁴ Emanuele TESAURO, „Arisztotelészi messzelátó”, ford. PUSKÁS István, in *Retorikák a barokk korból*, szerk. BITSKEY István, 205–217 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003), 209.

⁵ E. TESAURO, „Arisztotelészi...”, 210.

⁶ E. TESAURO, „Arisztotelészi...”, 211.

⁷ Zrínyinél a „természet ellenségei” mellett fontos szerepük van a „természettől csodálatot keltő” elemeknek, illetve a kettő ütköztetésének. Érdeemes lenne egy összehasonlító vizsgálatot végezni Zrínyi és Gyöngyösi szörnyalakjairól. Zrínyinek a gigász „Enceladus volt egyik leggyakrabban megidézett költői szerepe”, s ezt Kiss

A barokkot a mitológiai szörnyek, a szörnyek allegorikus jelentése és a természeti rendellenességek révén létrejött szörnyszülöttek egyaránt foglalkoztatták. Alapkérdésnek számított (s Arisztotelész művei alapján próbálták meg megválaszolni), hogy vajon a szörny természettől való-e. Egy 16. századi Arisztotelész-kommentár megfogalmazása szerint: „Monstrum esse effectus naturalis a recta, et solita secundum speciem dispositione degenerans.”⁸ (‘A szörny természeti jelenség, mely a szabályostól és a megszokottól kinézete alapján az elrendezést tekintve elfajzott.’)

Egy a monstrumok okairól, természetéről és különbségeiről szóló kézikönyv elválasztja egymástól a szörny metaforikus (*Monstra metaforice*⁹) és tulajdonképpeni jelentését (*Monstra proprie dicta*¹⁰). Az élőlényeknek három típusát különbözteti meg: az első típust alkotják a lelki lények, vagyis a mindenestül lelki értelemben létezők, a másik típushoz a testi lények tartoznak, vagyis a testi értelemben létezők, a harmadik típust pedig azok alkotják, akik testből és lélekből egyaránt állnak („*primo quidem vt animatum est, atque omnino ratione animae; deinde vero vt corporeum quid est seu ratione corporis; deinceps autem vt tertium quid est ex anima, et corpore aequè constitutum*”¹¹). A monstrum lehetne a másik típushoz tartozó, hiszen csupán lélek nélküli test, de metaforikus és költői szempontból a szörny egy külön, negyedik minőséget alkot: élő test, lelki értelemben („*corpus viuens ratione animae*”¹²).

A továbbiakban a Gyöngyösi István műveiben előforduló szörnymotívumokat fogjuk tárgyalni, három csoportba sorolva. Az első kategóriába tartozó szörnyek tulajdonképpen lélek nélküli testek, vagyis *monstra proprie dicta*, a másik kategóriában az átvitt értelemben előforduló szörnyekkel foglalkozunk (*monstra metaforice*), melyeknek ugyan élő testük is van, de az adott szöveghelyeken *ratione animae*, vagyis lelki értelemben szerepelnek. A harmadik kategóriában a hiperbolé alakzata láttatja szörnyeknek az egyébként testből és lélekből (*ex anima, et corpore*) összetevődő embereket vagy a pusztán testi lényeket (*corporeum*).

A szörnyek további alcsoportjairól egy 17. századi értekezés azt írja, hogy vagy teljességgel átváltoztatják az emberi alakot, vagy megtartják ugyan az emberi alakot, de valamilyen

Farkas Gábor Francis Baconból kiindulva a gigászi lélekállapottal hozta összefüggésbe. KISS Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában* (Budapest: L'Harmattan, 2012), 202.

⁸ D. Francisci TOLETI Societatis Iesv, *Commentaria vna cum quaestionibus in octo libros Aristotelis De Physica auscultatione* (Coloniae Agrippinae: Apud Haeredes Arnoldi Birckmanni, 1574), 75.

⁹ Fortnivi LICETVS Genvensis, *De monstrorum cavssis, natvra, et differentiis libri dvo* (Patavii: Apud Paullum Frambottum, 1634), 3.

¹⁰ F. LICETVS, *De monstrorum cavssis...*, 4.

¹¹ F. LICETVS, *De monstrorum cavssis...*, 35.

¹² F. LICETVS, *De monstrorum cavssis...*, 35.

szabálytalanság vagy torzulás révén el is térnek tőle („Modo enim prorsus humanam mutant speciem, modo speciem servantia, alia quaedam enormitate et deformitate ab iis discrepant”¹³). Az eltérés érintheti a nemet (Hermaphroditus) vagy az egyes testrészek elrendezését, pl. szám tekintetében (valamelyik testrészből több van), méret tekintetében (pl. Gigászok és Pygmaeusok), egység vagy alak tekintetében (pl. kutyafej emberi testen), esetleg az elhelyezést illetően (pl. a szem a homlokon). Gyöngyösinél ritka a szörny külalakjának leírása (kivételt képez pl. a Minotaurus mint egy külön történet hőse), a költő többnyire arra számít, hogy a mitológiai név előhívja az olvasó által ismert alakot. A szörnyekre is érvényes, amit Jankovics József a mitológiai szerelmespárok említései kapcsán megállapít: „A 17–18. század műveltebb olvasója e nevek hallatán a klasszikus kontextust felidézve a hagyományt mozgósította képzeletében. Számára e költői univerzumot működésbe hozó ereje miatt volt értékekben oly gazdag Gyöngyösi költészete.”¹⁴

Mitoszmesélés: a szörnyek mint mitikus szereplők

A mitológiai szörnyek előfordulhatnak Gyöngyösi mitológiai tárgyú elbeszéléseinek szereplőiként. Ilyenkor a narráció maguknak a „régiből fabulák dolgoknak”¹⁵ az elbeszélésére irányul. A *Cuma városában épített Dédalus templomában* a Minotaurus története az ekphraszisz része: Aeneas Deiphobét, Apollón templomának Sybilláját kérdezi, „mit írtak le Phoebus templomában” (I/21).¹⁶ Sybilla a képeken látható emberekhez és tájakhoz köthető történeteket meséli el, ám a narráció nem a képleírások sémáját követi, nincs utalás az ábrázolás módjára, a történetek tehát leválnak az ekphrasziszos keretről. Minotaurus története a forrásnak számító ovidiusi szövegnél¹⁷ jóval részletezőbb. Míg Ovidius csak céloz Pasiphaé és a bika nászára, a Minotaurus megszületésének körülményeire (Metam. VIII. 155–156), Gyöngyösi egyes részletekre is kitér: elmeséli, hogyan segít Dédalus Pasiphaének („Fatehenet

¹³ Martinus POHLIUS, *Disputatio de quaestione an Esau fuerit monstrum* (Wittebergae: Litteris Wendianis excudebat Daniel Schmatz Acad. Typogr., 1672), A2.

¹⁴ JANKOVICS József, „Gyöngyösi drága gyöngy versei» A Kemény János-eposz forrásvidéke és szövegszerveződése”, in GYÖNGYÖSI István, *Porából megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi Magyar Könyvtár Források 10, 273–297 (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 287.

¹⁵ GYÖNGYÖSI István, „Az olvasóhoz”, in GYÖNGYÖSI I., *Porából megéledett...*, 197–200, 199.

¹⁶ GYÖNGYÖSI I., „Cuma városában épített Dédalus temploma”, in GYÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido. Proserpina elragadtatása. Cuma városában épített Dédalus temploma. Heroída-fordítások*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi Magyar Könyvtár Források 13, 167–216 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 173.

¹⁷ „Minotaurus születése, a Labyrinthus, Minotaurus megölése, Theseus szökése: Ovidius *Metamorphosés*ének VIII. könyve, 152–175. sor.” Jankovics József, „Gyöngyösi eroticus”, in GYÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido...*, 341–366, 353.

csinál szőke bikájának”, III/21¹⁸), s hogyan szüli meg a szörnyet éppen férje hazaérkezésekor a királynő:

„Szülésnek ideje immár elérkezett,
Cifra ruhájából asszony levetkezett,
Régi vígságáról most elfelejtkezett,
Sok kín s gondok között vérrel veréjtezett” (III/25)¹⁹

Keserves a szülés, az asszony kis híján belehal: „Úgy tetszik, hogy most jár a halálnak útján, / Acheron tavának hínárral nőtt partán” (III/27)²⁰. Az ember-állat keveredés a negatív csodálatkeltés példája, hasonló esetek sorolásával a bizarr jelenségek iránt érdeklődő barokk kézikönyvekben is találkozhatunk. „Age, quando huc euasimus, aliquot belluini amoris exempla attingamus. Pasiphae se tauro supposuit vaccam mentita.” – kezdi Balthasar Bonifacius *Ludicra historiájának De brutorum amasiis* című alfejezetét.²¹ Pasiphae esetén kívül többek közt a lóval egyesülő Semiramis, a medvével szeretkező Polyphonte, a sárkánnyal háló Olympias esetét említi.

Gyöngyösi a *Dédalus templomában* az antik forrásoknál részletesebben leírja, hogyan nézett ki a „született csuda” (III/29). Az alábbiak közül az első idézet a szörny megszületésének leírásához kapcsolódik, a második a történetnek arról a pontjáról való, amikor Theseus a labirintusban megtalálja az alvó Minotaurust:

„Ennek fele ember, fele bika vala,
Melyet mihelyt meglát, mindjárt csak elhala,
Ily rettentő csudát ki látott valaha?
Kit majd őrizettel tart Minois fala.” (III/30)²²

„Itt Minotaurus is fektében fejezlik,
Fejérsége miatt szép szőre tündöklük.

Két magas szarvai fejét ékesgetik,

¹⁸ GYÖNGYÖSI I., „Cuma várasában...”, 182.

¹⁹ GYÖNGYÖSI I., „Cuma várasában...”, 183.

²⁰ GYÖNGYÖSI I., „Cuma várasában...”, 183.

²¹ Balthassaris BONIFACII, *Lvdicra historia* (Venetiis: Apud Paulum Baleonium, 1652), 53.

²² GYÖNGYÖSI I., „Cuma várasában...”, 183.

Theseust szemei igen rettegtetik,
Emberfarral s -lábbal hátul végeztetik,
Majd álma halállal megelegyítettetik.” (IV/148–149)²³

Ovidius sokkal szűkszavúbb a szörny külalakjával kapcsolatban: „Quo postquam tauri
geminam iuvenisque figuram / clausit” (Metam. 169–170.)²⁴. A szörny megölése
Gyöngyösinél feltehetőleg nem antik hagyományt követ, Dédalus ugyanis azt javasolja
Theseusnak, hogy pörölyt és szöget vigyen a labirintusba:

„Ragadja Theseus pörölyét kezében,
Vasszeget támasztja a bal vakszemében,
Pöröllyel béüti agya velejében,
A’ földhöz ragadott általmenésében.” (IV/150)²⁵

A szörny megölésének módja a bibliai Sisera történetére emlékeztet (Bír 4), Káldi
fordításának szövegével szószerinti egyezéseket is találunk: „Vévé azért a’ Háber felesége
Jáhel a’ sátor szegét, fel-vévén egyetemben a’ pörölt: és bé-menvén titkon és halkal, a’ feje
vak-szemére tévé a’ szeget, és a’ pöröllyel ütven a’ velejébe szegezé a’ földig”.²⁶

A szörnyek, ahogy más mitikus lények is, a történet szereplőiként jelennek meg a mitológiai
tárgyú *Proserpina elragadtatásában* is. A Gyöngyösi szövegét Claudianus felől (elsősorban a
latin szöveghez képest felmerülő hiányok irányából) olvasó Hajdu Péter „a mitológiai
utalások működésének lefékezé”-ről beszél,²⁷ s arra is utal, hogy ez a mitikus szörnyek
szerepeltetését is befolyásolja²⁸. A latin szöveggel való összevetésből nyilvánvaló, hogy „a
mitológiai személyek többsége eltűnik, [...], vagy bonyolultabb, rafináltabb megnevezésük
leegyszerűsödik”,²⁹ az antikvitáshoz képest tehát nem beszélhetünk a barokk csodálatkeltés

²³ GYÖNGYÖSI I., „Cuma várasában...”, 205.

²⁴ P. OVIDII Nasonis, *Operum tomus II. qui Metamorphoses complectitur*, ed. Nicolaus HEINSIUS (Amstelaedami: Ex Officina Elzeviriana, 1659), 173. Az *Ars amatoriában* is csak a szörny kettős természetére van utalás: „Daedalus ut clausit conceptum crimine matris / Semibovemque virum semivirumque bovem”. P. OVIDII Nasonis, *Operum Tomus I. scripta amatoria complexus*, ed. Nicolaus HEINSIUS (Amstelodami: Ex Officina Elzeviriana, 1661), 217.

²⁵ GYÖNGYÖSI I., „Cuma várasában...”, 205.

²⁶ *Szent Biblia*, ford. KÁLDI György (Bécs: Formika Máté, 1626), 212.

²⁷ HAJDU Péter, „Claudianus és Gyöngyösi”, in *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*, szerk. HAJDU Péter, POLGÁR Anikó, 91–112 (Budapest: Balassi, 2006), 107.

²⁸ „Gyöngyösi többnyire kiiktatja az elbeszélésből az ősidők mitikus óriásait. A gigászok, titánok és hekatonkheirek szerepe már a késő ókori költő számára sem volt teljesen világos [...]. Ez a mitikus utalásrendszer magyar kontextusban, úgy látszik, nem volt, vagy nem lett volna érthető, ezért Gyöngyösi költeményéből nagyrészt kiiktatódott.” HAJDU P., „Claudianus és Gyöngyösi”, 98.

²⁹ HAJDU P., „Claudianus és Gyöngyösi”, 106.

igényének túlzott érvényesüléséről. A Gyöngyösi-életmű kontextusában sem tűnnek ezek a elemek a maguk letompított, leegyszerűsített szörnyképzetével a barokk meraviglia emlékezetes megnyilvánulásainak. Ez elsősorban a retorikai-poétikai felerősítő eszközök nem túl erőteljes használatából eredeztethető.

Az *Első* részben Pluto zúgolódik, hogy az istenek közül csak neki nincs felesége, s vele együtt zúgolódnak az alvilági lények is (köztük a Fúriák és Aegeon, vagyis Briareóosz, a százkezűek egyike), akik felindulnak Jupiter ellen, míg a Párkák meg nem állítják őket:

„Erebus lakosi mind felfegyverkeznek,
Mindenfelől a rút Furiák érkeznek,
Pokol fenekéről harcra igyekeznek.”³⁰

„Titán és Aegeon, kit megköztetett
Jupiter láncokkal és oda vettetett,
Haragos Plutótól mind eleresztetett.”³¹

Pluto, miután lenyugtatják a Párkák, Mercuriust hívatja, hogy üzenjen Jupiternek. Miután Pluto megnyugszik és leül, elcsendesülnek a felgerjedt szörnyek is: „A Cerberusoknak szörnyű ugatása / Csendesült. Styxnek is mérges zuhogása.” (I/25)³² Később, mikor Pluto elindul Proserpináért, vele mennek az alvilági lények is, Alecto, Megaera, a Fúriák (I/110). Trinacria (Szicília) szigetének a leírásában (ide rejti Ceres Proserpinát) nagy szerepet kap az Aetna is, melynek mélyén ott van a Jupiter által mennykővel sújtott Enceladus: „Most is, megholt tagját mikor emelgeti, / Sok tüzes köveit égre Aetna veti.” (I/64)³³ Enceladust szorítják a kínok, „tüzet okád, követ hány ki haragjában” (I/68).³⁴ A házat, melyben Ceres elrejt Proserpinát, Cyclopsok építették (I/92).

Ceres, mikor megtudja, hogy a lánya eltűnt, találgatja, ki rabolhatta el. A lehetséges elrablók sorában több szörny és alvilági lény is van – Typhon, Enceladus, Aegeon:

„Talám inkább Typhon régi rabságából,
Inarime hegynek nehéz fogságából

³⁰ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, in GYÖNGYÖSI I., *Csalárd Cupido...*, 99–165, 105.

³¹ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 106.

³² GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 108.

³³ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 113.

³⁴ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 113.

Kiszabadult, és ő balgatagságából
Rontá leányomat nagy dühös voltából?” (III/72)³⁵

„Vagy a szomszéd Aetna hegye borította,
Tüzes köveivel megháborította?
Enceladust onnan el-kiszorította,
Ő lehet, ki szívem megszorította?

Vagy Aegeon viszont jött vissza éltere,
Megnőtt ötven feje száz számú kezére,
Régen igyekezett ez a nap fényére,
Ő hozhatott veszélyt lányom személyére?” (III/74–75)³⁶

Az idézett szörnymotívumok forrása Claudianus: „rupitne Typhoia cervix / Inarimen” (183–184), „An vicina mihi quassatis faucibus Aetna / Protulit Enceladum? nostros an forte penates / Appetiit centum Briareia turba lacertis?” (186–188).³⁷ Gyöngyösi Claudianus egy-másfél sorát kerekíti négysoros versszakká, a bővítéssel néha eltérve a klasszikus mitológiától, pl. az Aegeonnal kapcsolatos kijelentései esetében, hiszen itt Gyöngyösit olvasva arra gondolhatunk, hogy a legyőzött Aegeonnak (Briareusnak) levágták az ötven fejét, s ezek a kezeire nőttek vissza.

A lányát kereső Ceres az Acis folyóhoz, ott egy barlanghoz ér, melyben fák állnak sűrűn, ezekre függesztette fel Zeus az ellenfeleit, az előző generáció szörnyeit (Aegeont, Coeust, Mimást, Ophiont, Enceladust), akik az életére törtek (IV/40–45). A „veszett Óriások szörnyű tetemétül / azoknak irtózó rút tekintetétül” (IV/47)³⁸ mindenki fél, még a Cyclopsok is, ezért senki nem mert ezekhez a fákhöz nyúlni, Ceres viszont mérgében elkezd kivágni őket. A mitikus szörnyóriások tetemei Ceres haragjának nagyságát hivatottak érzékeltetni.

Mitológiai szörnyek az ornátus részeként

³⁵ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 142.

³⁶ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 142.

³⁷ Cl. CLAUDIANI, *Quae extant*, Nic. HEINSIUS recensuit ac notas addidit (Amstelodami: Ex Officina Elzeviriana, 1665), 777.

³⁸ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 155.

Az előbbinél hatásosabb az az eset, amikor Gyöngyösi „holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak és másféle leleményes todalékoknak közbenvetésével”³⁹ csupán színezi az egyébként nem mitológiai tárgyú elbeszélést.⁴⁰ A mitológia ezekben az esetekben, ahogy Bartók Imre megállapítja, a „colores vulgo exornationes”, „a megszínlelés”, az amplifikáció részét képezi.⁴¹

Gyöngyösi szövegeiben a mitológiai motívumok, köztük a mitikus szörnyek említései előfordulhatnak a történelmi vagy politikai események kontrasztjaként, ill. legitimációjaként, a rábeszéléshez, a dicsérethez (laus) vagy a rágalmazáshoz (vituperatio) kötődő argumentáció részeként, de találkozhatunk az antik mítoszoknak (a középkorban gyökerező, a barokkban is népszerű) keresztény allegóriákká alakításával is.

A *Murányi Vénus* első részében a mitológiai katalógus a téma kijelölését segíti, a szerző elhatárolja magát a mitológiai (köztük a szörnyek legyőzéséről szóló) témáktól.

A monstrumok említése s a hozzájuk kötődő történet rövid felidézése lehet az argumentációt erősítő katalógus része. A szörnyek leggyakrabban a veszélyek megtestesítői. A *Thököly és Zrínyi Ilona házasságában* a szörnyek a Thökölyre leselkedő veszélyeket jelenítik meg, a hozzájuk kötődő történetek pedig a segítő társ szükségességét hangsúlyozzák. Ahogy a nagy hősoket, Thökölyt is egy nő mentheti ki a veszélyből Venus szerint.⁴² Az érvelés alapján ahogy Jasonnal is hiába volt sok vitéz férfi, semmire sem ment volna velük, ha nincs Medea, úgy Thököly sem győzhet, csak akkor, ha az ő Medeája mellette lesz:

„Vagyon elég sárkány s vad bika előtted,
Kik ellen kardodat noha felkötötted,
De hogyha Medea nem leszen melletted
Ott az gyűzedelem mást választ helyetted.” (T36)⁴³

³⁹ GYÖNGYÖSI I., „Az olvasóhoz”, 199.

⁴⁰ Gyöngyösi költészetfelfogásának sokat idézett összefoglalása a továbbiakban arra utal, hogy ezen todalékok „nélkül is a história és abban lévő dolgok valósága végben mehetett volna ugyan”, de neki jobban tetszett „azoknak nagyobb ékességére és kedvesebb voltára nézve” inkább megszínlelnie az említett dolgokkal, mintsem „Tinódy Sebestyén módjára csupán csak a dolog valóságát” kifejeznie. GYÖNGYÖSI I., „Az olvasóhoz”, 200. Bene Sándor szerint a Zrínyi és Gyöngyösi közti lényeges különbség épp abban rejlik, hogy Gyöngyösi „a költészet anyagának a nyelvet tekinti, a »leleményes todalékok« tárházát, s a tassói enargeiát számúzi a narrációból az *ornatus*ba.” BENE Sándor, „Szigeti veszedelem: fikció, valóság és a halál pedagógiája”, in „*Vár állott...*”. *Tudományos történelmi konferenciák Vajdahunyadvár 2013–2016*, szerk. HERMANN Róbert, 131–162 (Budapest: Line Design Kiadó, 2017), 162.

⁴¹ BARTÓK Imre, „História és poézis. Gyöngyösi István megjegyzései a költészetéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109, 2–3. sz. (2005), 243–258, 253.

⁴² Hasonló érveléssel Gyöngyösi más műveiben is találkozhatunk, a tűzokádó bikától és a sárkánytól Jásont megmentő Médeához hasonlóan segítheti Wesselényit is Mária. GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi Magyar Könyvtár Források 8 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 30.

⁴³ GYÖNGYÖSI I., *Thököly Imre...*, 13.

Ugyanígy a nagy monstrumtól, a Minotaurustól, aki „ráéhült gyomrával ólálkodik” (T32),⁴⁴ sem menekülhet Ariadné nélkül: „Ariadna nélkül baj lesz menekedned” (T38).⁴⁵

A jegyzetek szerint a „sárkány s vad bika” a bécsi udvar cselszövéseire céloz, a szörnyek említése itt tehát egy politikai allegóriába van beépítve.⁴⁶

A szörnyek legyőzése metaforikusan a lelki vívódásra is vonatkozhat, pl. a szövegnek azon a pontján, amikor Thököly fontolgatja Venus ajánlatát:

„Hercules sem vala izzadtabb orcával,
Mikor szembenkele az sárkány Hydrával,
Mint ez fárad, kétes szíve nagy harcával.” (T304)⁴⁷

A szörnyek a veszélyt jelentik a *Porábúl megéledett Főnix*ben is. Ahogy az említett szörnyek, úgy a veszélyeket legyőző hős személye is a mitológiai párhuzamosság részeként váltakozik. A fogságból lévő, Annától elszakított Kemény például a Pénélopétól elszakított, sok veszedelemben forgó Ulysseshez hasonlít:

„Igaz Pénélopé volt ily hűségében,
Bujdosó Ulysses sok veszedelmében,
Forogván Charybdis, Scylla örvényében,
Nagy Poliphémusnak s Circének kezében.” (II/IV/6)⁴⁸

A csatában viszont Kemény nem Ulysseshez, hanem a szörnyölő Herculeshez hasonlít. Az alábbi példában az attribútum, a használt fegyvernem alapozza meg a hasonlóságot, s ezáltal idéződik meg egy szörny legyőzésének vergiliusi története:

„Hercules lehetett ily: buzogányával,
Amikor Cacusnak buzdult lopásával,
Sietett ellene forró haragjával,
Aminémű Kemény, felvett dorongjával.” (II/IX/31)⁴⁹

⁴⁴ GYÖNGYÖSI I., *Thököly Imre...*, 13.

⁴⁵ GYÖNGYÖSI I., *Thököly Imre...*, 14.

⁴⁶ JANKOVICS József – NYERGES Judit, „Szövegmagyarázatok”, in GYÖNGYÖSI I., *Thököly Imre...*, 91–120, 119.

⁴⁷ GYÖNGYÖSI I., *Thököly Imre...*, 47.

⁴⁸ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 77.

⁴⁹ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 115.

Vergiliusnál Aeneas részt vesz egy Hercules-ünnepen Euandrus királynál, akit megnyer szövetségesnek. Az Aeneis 8. énekében mesélik el a Hercules-ünnep eredetét: nem messze tőlük volt Cacus barlangja, ott ölte meg a szörnyet Hercules, miután az Geryon gulyájából (amit a hős épp erre hajtott) elorozott párat. Hercules dühét így írja Vergilius:

„Hic vero Alcidae furiis exarserat atro

Felle dolor. rapit arma manu, nodisque gravatum

Robur, et aerii cursu petit ardua montis.” (Aen. 219–221)⁵⁰

A szörnyek közül azok, amelyeknek több fejük vagy valamely megsokszorozódott testrészük van, a sokaságnak a megtestesítői. A *Porábúl megéledett Főnix*ben az ellenség nagy számát jelölik,⁵¹ s a célzás az a sokaság mellett az ellenség erejére, nehezen legyőzhető voltára is utal pl. „Tíz-tíz jut egyre, több talám annál is, / számosb fejű sárkány ez a' Hydránál is, / rettenetesb csuda a Geryonnál is, / gondot adna, hogyha Hercules volnál is” (II/II/44).⁵² A sokfejű Hydra, akárcsak a háromtestű szörny, Geryon olyan ellenfelek, akiket csak a később istenné vált hérosz, Hercules tud legyőzni. Mivel Kemény ebben a csatában alulmarad, Gyöngyösi ezúttal nem Herculeshez, hanem egy trójai hőshöz, a vitézül harcoló, ám a félisten Achillesszel szemben végül alulmaradó Hectorhoz hasonlítja őt: „Míg Kemény, Hectorunk lehetett közöttünk, / mint a trójaiak, többet cselekedtünk” (II/II/46).⁵³

A fogságban Kemény Theseusszal, a fogság a labirintussal, a Keményre leselkedő veszély a Minotaurusszal azonosítódik, a fogságból őt kimentő Anna pedig Ariadnéval: „A Minotaurusnak ez menti szájából, / úgy, mint a tatárnak kénozó markából” (II/VIII/18).⁵⁴

A szörnyek említése a szeretet/szerelem és az érzéketlenség/kegyetlenség ellentétének kiemelését is szolgálhatja. A *Csalárd Cupidó*ban és a *Heroidák*ban a szörnykatalógus, a fenevadak okozta szenvedés a Cupido okozta kínokkal, illetve a szeretett nő kegyetlenségével összehasonlítva csekélységnek tűnik.⁵⁵ A szörnyek kegyetlensége az anyai szeretet ellentéte a

⁵⁰ P. VIRGILII Maronis, *Opera Omnia: Bucolica, Georgica, Aeneis; Ciris et Culex*, cum commentario Frid. TAUBMANNI curante et edente ([Wittembergae]: Apud Zachariam Schvrervm, 1618), 824.

⁵¹ A *Charicliá*ban a szörny fejének megsokszorozódása a bánat megnövekedésére céloz: „A titkolt bú Hidra fejeként bokrozik.” (IV. 175). GYÖNGYÖSI István, *Új életre hozatott Chariclia*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi Magyar Könyvtár Források 14 (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 155.

⁵² GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 66.

⁵³ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 66.

⁵⁴ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 109.

⁵⁵ Pl. Csalárd Cupido I/104. GYÖNGYÖSI István, „Csalárd Cupido”, in GYÖNGYÖSI I., *Csalárd Cupido...*, 5–98, 24.

Proserpina elragadtatásában.⁵⁶ III. részben Ceres álmodat lát Proserpináról, mely szerint Proserpina rabságban sínylődik, és szemrehányást tesz az anyjának. Olyan kegyetlenségnek tartja, hogy az anyja nem gondol rá, amilyenre csak a vadállatok és a szörnyszülöttek képesek:

„Emlékezzél reá, nékem anyám lettél,
Azért tigrisektől, hiszem, nem születted,
Sem sárkány tejétől fel nem neveltetted,
Mert, szentséges Ceres, hát elfelejtetted.” (III/21)⁵⁷

Ugyanezek a motívumok megtalálhatók *Paris Helenához* írt levelében, ám itt a szörnyek a kedvesén nem könyörülő nő kegyetlenségének kiemelését szolgálják:

„Gondolám, ó jaj, mely iszonyú az véred,
Hydrák szörnyűségét módoddal feléred,
Az én nyavalyámat ki magad ösméred,
Mégis sebeimre ecetedet méred.

Tigris volt az anyád, attól születtedél,
Méreg s sárkánytejet ömlő helyett ettél,
Merő fenevadak között neveltetted,
Az emberi vérben semmi részt nem vettél.” (80–81)⁵⁸

A következő versszak az előzők visszaéneklése, a kegyetlenséggel szemben áll a kegyesség, a vadaktól és szörnyektől születéssel az isteni származás. A két szöveghely, Proserpina és Paris monológjának összekapcsolása Gyöngyösi leleménye, a latin források közül ugyanis Ovidiusban ezt az érvet nem találjuk, a közös forrás tehát, melyet a barokk költő saját igényei szerint átalakított, Claudianus. A *De raptu Proserpinae* című költeményben is, akárcsak Gyöngyösi átdolgozásában, egy vízióban megjelenik Ceres előtt a lánya és szemrehányást tesz:

⁵⁶ Itt olyan esetről van szó, amikor egy mitológiai tárgyú költeményben az ornatus is mitológiai. A szörnymotívum esetében ez nem okoz olyan zavart, mint a Hajdu Péter által idézett, a klasszikus mitológia szempontjából abszurd Proserpina=Diana azonosítás során, mely abból fakad, hogy „a »Diana« név Gyöngyösi szövegében elveszíti mitológiai referenciáját” (HAJDU P., „Claudianus és Gyöngyösi”, 111.), allegóriává lesz.

⁵⁷ GYÖNGYÖSI I., „Proserpina elragadtatása”, 135.

⁵⁸ GYÖNGYÖSI I., „Paris Helenának”, in GYÖNGYÖSI I., *Csalárd Cupido...*, 219–238, 229.

„Illa refert: Heu dura parens, nataeque peremptae
Immemor, heu fulvas animo transgressa leaenas!
Tantane te nostri tenuere oblivia?” (III/97–99)⁵⁹

Egy 16. századi kommentár hozzáteszi, hogy a „pectoris duritia”-nak (a szív keménységének) a kifejezéséről van itt szó, s a leaenae (nőtényoroszlánok) azért szereplenek itt ennek megtestesítőként, mert azok a legádázabbak.⁶⁰ Az idézet szövegrész nem a származás vadállati voltára céloz, hanem Ceres kegyetlenségéről állítja, hogy túltesz a nőstényoroszlánén. Egy későbbi szöveghelyen (*De raptu Proserpinae* III. 105–106) felbukkan a származás megkérdőjelezése is, Claudiusnál ugyan nem Ceresre, hanem Proserpinára vonatkozóan (Proserpina azzal érvel Ceresnek, hogy ha valóban ő szülte, s nem egy tigris az anyja, akkor jöjjön a lányát megmenteni),⁶¹ ám Gyöngyösi feltehetőleg ezt a claudianusi szöveghelyet kombinálta össze egy vergiliusival:

„Si tu sancta Ceres: et te non me Caspia tigris
Edidit: his, oro, miseram defende catenis”⁶²

A 16. századi kommentár is figyelmeztet rá, hogy Claudianusnál egy vergiliusi szöveghely imitációjáról van szó („Colorem traxit ex illo Vergiliano: Nec tibi diua parens generis, nec Dardanus autor Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens Caucasus, hyrcanaeque admorunt ubera tigres.”⁶³) A magyarázó hozzáteszi, a hyrcaniai és a caspiai tigris gyakorlatilag ugyanazt jelenti, hiszen Hyrcania a Kaspi-tó mellett van: „Tigris quadrupedum perquam

⁵⁹ Cl. CLAUDIANI, *Quae extant*, Nic. HEINSIUS recensuit ac notas addidit (Amstelodami: Ex Officina Elzeviriana, 1665), 771.

⁶⁰ „Laenas quae saeuissimae sunt.” Iani PARRHASII Neopolitani, *In Cl. Claudiani de Raptu Proserpinae libros Commentarius* (Basilae: In Officina Roberti Winter, 1539), 213.

⁶¹ „si tua nata, Ceres, et non me Caspia tigris / edidit, his, oro, miseram defende cavernis”. Claudian with an English translation by Maurice Platnauer (Cambridge–London: Harvard University Press–William Heinemann LTD, 1956), 352. Magyar fordításban: „hogyha, Cerés, lányodnak vallsz, s nem kaszpia tigris / vemhe vagyok, menekíts ki, könyörgök, e szörnyeteg éjből” Claudius CLAUDIANUS, *Versei*, ford. MEZEI Balázs (Budapest: Európa, 1988), 201.

⁶² I. PARRHASII, *In Cl. Claudiani...*, 213. A kommentár ismer egy további olvasatot is (mely a fent idézett Heinsius-féle kiadásban tér majd vissza), ám lényegileg ez is hasonló helyzetet teremt: „Quod si legas: Si tu nota Ceres, et me non Caspia tigris Edidit: idem sensus erit. nam et hoc et illo modo crudelitatis Ceres arguitur.” I. PARRHASII, *In Cl. Claudiani...*, 214. Hasonló olvasat egy 17. századi kiadásban: „Si tu nota Ceres, et te non me Caspia tigris / Edidit; his, oro, miseram defende cavernis”. CLAUDIANI, *Quae extant...*, 772.

⁶³ I. PARRHASII, *In Cl. Claudiani...*, 214. Az idézett vergiliusi szöveghely: Aen. 4. 365–366. Magyarul: „Téged sem szült istennő! teneked, lator, őszöd / Dardanus, óh sose volt! meredek Kaukázuson ellett / vad Hyrcánia tigrise, ott szoptattak a sziklán!” VERGILIUS, *Összes művei*, ford. LAKATOS István (Budapest: Európa, 1984), 188–189.

uelocissima, nascitur in Hyrcania, cui Caspii proximant”⁶⁴. Gyöngyösi a tigris származási helyét elhagyja, s a vadságot kifejező tigrisek mellé az exotikus, ugyanakkor a magyar hagyományban ismerős sárkányt és a vaddá tevő sárkánytej motívumát helyezi.

A szerelem hatalmának témája annak hangsúlyozásaként is megjelenik, hogy a szerelem még a szörnyeket is megszelídíti:

„Földön a bestyék is a csúszó fégekkel,
Tengerben a halak sertés delfinekkal,
A nagy balénák is a Syrenesekkel,
Szelídek egymáshoz maguk szerelmekkel.” (VI.189)⁶⁵

Előfordul, hogy Gyöngyösi a szörny valamely lényegi tulajdonságát emeli ki egy jelzővel, majd a jelzős szerkezetet egy mitológiai párhuzam részévé teszi, pl.:

„De viselvén Kemény érzéken füleket,
Százszemű Argusnál vigyázóbb szemeket,
Fegyelme megtudja igyekezeteket” (II/IX/16)⁶⁶

Sajátos hozzáállást képvisel a *Rózsakoszorú*, melyben a mitológia keresztény allegorikus értelmezésével találkozhatunk. Az *Rózsakoszorú-kötéséhez való készületben*, ahogy azt Gyöngyösi az olvasóhoz írt ajánlásban is hangsúlyozza, „sok fabulás régiségek és poétai költeményes dolgok”⁶⁷ vannak. A narrátor felidézi az ifjabb, játékosabb időket, különböző istenekhez köthető antik helyszíneket jár be, kezdve a Helikonnal, ahol a Múzsák sorra bemutatják tudományukat, s Calliope, az epikus költészet Múzsája Hercules cselekedeteivel kezdi történeteit:

„Az magas Óriásokkal,
Kegyetlen orozslányokkal
Szállott szemben miképpen,
És azokat mint bírta el,

⁶⁴ I. PARRHASII, *In Cl. Claudiani...*, 214.

⁶⁵ GYÖNGYÖSI I., *Új életre hozatott...*, 194. Az idézett szakaszra feltehetőleg Zrínyi hatott, az első Idilium 33. versszakára hasonlít.

⁶⁶ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 113.

⁶⁷ GYÖNGYÖSI István, *Rózsakoszorú*, kiad. JANKOVICS József és az ELTE Eötvös József kollégiumának régi magyar irodalmi szakszemináriuma, Régi Magyar Könyvtár Források 12 (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 21.

Cerberust mint hozta el
Pokolig menvén éppen.”⁶⁸

Ezek után említi a hidrát, az erymanthusi vadkant, a szarvast, Geriont és a stymphalusi madarakat (15–17. versszak). A Helicon után a további helyszínek Cyprus, Delos, Cythaeron, Nyssa, majd ezektől és a hozzájuk köthető antik témáktól elhatárolódva Názáretbe és egyéb bibliai helyszínekre kerülünk. Krisztus életének helyszíneit végigjárva jutunk a Kálváriára, s azokhoz a szenvedésekhez, melyekhez képest „semmi vére Medusának, / kígyókká léte hajának”⁶⁹, „semmi Hercules próbája, / Gerion hármas pofája, / sok feje az Hydrának”⁷⁰. E párhuzam alapján a Krisztus ellen irányuló kegyetlenség a mitológiai szörnyek vadságán is túltett. Gyöngyösi a mitológiai szörnyek iszonyúságát a Krisztust keresztre feszítő zsidók kegyetlenségével hasonlítja össze:

„Lássad, kit függesztett fel
Az kegyetlen zsidó nép:
Dühödt kegyetlenségében
Úgy megszaggatván testében,
Hogy nincs abban semmi ép.”⁷¹

„Azoknak kegyetlenségét,
Urok rontó feneségét
Ó, mihez hasonlítod?

Typhonnál istentelenebb,
Gerionnál kegyetlenebb,
S azoknak sok fejeknél”⁷²

A fenevadak másrészt a halált, a poklot és a Sátánt is jelképezik, melynek hatalmát a „mennyei Hercules” megtörte: „Ez mennyei Herculesnek, / halálon-poklon nyertesnek / láttad nagy diadalmát.”⁷³ Hercules keresztényiesítése már a késő antikvítás idején elkezdődött, a

⁶⁸ GYÖNGYÖSI I., *Rózsakoszorú*, 25.

⁶⁹ GYÖNGYÖSI I., *Rózsakoszorú*, 37.

⁷⁰ GYÖNGYÖSI I., *Rózsakoszorú*, 38.

⁷¹ GYÖNGYÖSI I., *Rózsakoszorú*, 39.

⁷² GYÖNGYÖSI I., *Rózsakoszorú*, 40.

⁷³ GYÖNGYÖSI I., *Rózsakoszorú*, 44.

bibliai alakok közül Sámsonhoz és Jézushoz is hasonlították, s a középkorban alakja a miles Christianusszal mosódott össze.⁷⁴ Turóczi-Trostler József szerint érthető Herkules népszerűsége, „hiszen ellentmondás nélkül egyesíti magában a keresztény hősmonda két végletes eszményét: az emberfeletti cselekvő hősiességet s az emberfeletti szenvedő mártíromságot”.⁷⁵ Hercules munkái a bűnök és a halál legyőzéseként értelmeződnek. Ez utóbbi aspektus különösen szembeűnő Cerberus napvilágra hozatalának allegóriájában, ahogy azt népszerű mitológiai kézikönyvében Natale Conti is kifejezi: „Dictus est Cerberus in obscura spelunca habitare, quoniam omnium prope vitiorum stultissimum sit avaritia [...]. At Hercules, quae virtus est animi magnitudo, Cerberum in luce axtrahit, sibique perpetuam gloriam comparauit.”⁷⁶

Hiperbola révén létrehozott szörnyek

A leírás során alkalmazott hiperbola, vagyis a túlzás, „a mérték határának átlépése (excessus), midőn a kijelentés a dolog megnövelése végett valamiképpen túllép saját hihetőségén”,⁷⁷ hétköznapi jelenségekből, emberekből, állatokból hozhat létre mitikus szörnyeket. Ezekben az esetekben, amikor a legtávolabb kerülünk a mitológiai lények pusztá leírásától, válik a barokk csodálatkeltés a leghatásosabbá. Néhány jellegzetes példát találunk erre a *Porábúl megéledett Főnixben*, ilyen mitikus szörnyekké válnak pl. a Kemény láncait kovácsoló kovácsok vagy az erdélyi falukat és városokat pusztító tatár kám. Mikor Keményt a tatár kám fogságába esik, a láncokat, melyekkel meg akarják őt kötözni, óriási termetű kovácsok készítik, „melyek mintha jöttek volna az Aetnábúl, / Vulcanus művének szennyes barlangjábúl.” (II/III/18)⁷⁸ Az arcukor vaspör, a nyakukon szén, szikra csípte a karjukat, a markukban pöröly, a szakállukat tűz ritkította, „éktelen homlokuk pörzsöllett szemekkel” (II/III/20)⁷⁹, vagyis égetett szilánkokkal van tele. A kormos és sebekkel teli arcú, óriási termetű kovácsok kapcsán egyrészt a mitológiai óriások merülnek fel párhuzamként, másrészt a keresztény kultúrkör

⁷⁴ Maria MOOG-GRÜNEWALD (Hrsg.), *Der neue Pauly Supplemente 5. Mythenrezeption. Der antike Mythologie in Literatur, Musik und Kunst von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Stuttgart–Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2008), 335.

⁷⁵ TURÓCZI-TROSTLER József, „Keresztény Herkules. Ismeretlen fejezet az európai és magyar irodalom történetéből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 45 (1935): 20–33, 31.

⁷⁶ Natalis COMITIS, *Mythologiae, sive explicationis fabularum libri decem* (Francofonti: Apud haeredes Andreae Wecheli, 1584), 206.

⁷⁷ Franciscus POMEIUS, „A retorika tanulmányozója”, ford. JÁNOS István, in *Retorikák a barokk...*, 219–241, 225.

⁷⁸ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 70.

⁷⁹ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 71.

ördögei. Atlasra utal a „hegyeket bírának emelni vállokkal” (II/III, 21)⁸⁰ kitétel, mesterségük révén viszont a sánta kovácsistenre és a Küklopszokra hasonlítanak: „Magát vélnéd itten Vulcánust mívelni, / Cyclops társaival a pörölt emelni.” (II/III/23)⁸¹. Az ördögökhöz kormos arcuk révén hasonlítanak: „Merő félördögök kormos személyekkel” (II/III/20)⁸². A láncok kovácsolása a felnagyítások révén kozmikus távlatokat nyer, a kalapácsolás közben kiszökő szikrák üstökösök: „üstökös csillagot minden ütés csinál”.⁸³ A láncokat a kám elé hozó tatárok is mitikus szörnyekre emlékeztetnek, a mitológiai Enceladus gigász (akit Jupiter legyőzött, és ráhelyezte az Etnát) itt megkettőződik: „Az üdvözlő sereg amint kétfelé vál, / Enceladus-forma két tatár előáll, / Általólvén amaz nagy vasat egy tölgyszál, / Azt viszik, amelynek súlyát érzi a váll.” (II/III/34).⁸⁴ Itt sem kell a szerzőnek Enceladus tulajdonságait külön ecsetelnie, a körülményekből kiderül, hogy az emberfeletti erő megtestesítője. A seregszemlében a hiperbola az ellenfél erejének kiemelését szolgálja. A *Porábúl megéledett Főnixben* Recep (vagyis Recsep pasa) válik metaforikus értelemben mitikus óriássá:

„Ez második Cacus erős mivoltában,
Félmázsás buzogánt perget a markában,
Nincs oly erős ökör, melyet futásában
Meg nem tart, ha kaphat annak a farkában.” (III/III/36).⁸⁵

A mitikus magaslatokból lefokozásnak tűnik a farkánál fogva visszatartott ökör hétköznapi képe, ám ez is mitológiai utalás: arról a fentebb említett vergiliusi történetről van szó, melyben a szörnyeteg Cacus Hercules azután ölte meg, miután az ellopott néhány állatot Geryon gulyájából, s hogy ne lepleződjön le, úgy intézte, hogy a lábnyomok fordított irányba mutassanak, az állatokat a farkuknál fogva húzta magával a barlangjába.

„At furis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset:
Quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvenas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,

⁸⁰ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 71.

⁸¹ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 71.

⁸² GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 71.

⁸³ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 72.

⁸⁴ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 72.

⁸⁵ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 42.

Cauda in speluncam tractos, versisque viarum

Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.” (Aen. VIII. 205–211)⁸⁶

A prédáló kám metaforikusan olyan madárrá változik, mely éhes gyomrába hány sok falut és várost („a prédáló kám, mondjam inkább, kánya” II/VIII/22⁸⁷), a gyomra olyan, mint az égő mészbánya, „új éhsége támad telhetlenségének, / ez vérszopó madár gyomra üregének” (II/VIII/23).⁸⁸ Nem is nyugszik, míg meg nem kapja Kemény váltságdíját is („ráéhezett gyomrát míg meg nem töltheti”, II/VIII/25⁸⁹), olyanná lesz, mint a Theseusra „ráéhült gyomrával”⁹⁰ leső Minotaurus, de ő Kemény helyett megelégszik az érte adott vagyon felfalásával.

A *Murányi Vénus*ban a kősziklákat dobáló, fákat döntögető medvék kerülnek mitikus dimenziókba, pokoli lényekké válnak: „Hallatlan bömbölést melyek indítanak, / mintha az Árgilus ördögi vínának” (II/249).⁹¹ Megjelenésük szinte egy új Gingantomachia előjelzése: „vélnéd, óriások más harca kezdetik” (II/250)⁹². A Máriára várakozó Wesselényiék, akiket a medvék a kövekkel majdnem eltalálnak, olyan helyzetbe kerülnek, mint Ulyssesék, mikor Polyphemus dobálta hajójuk irányába a köveket. Wesselényi kész lett volna megküzdeni a medvékkel, de azok közben maguktól elmennek – a túlzásokkal mitológiai magaslatokba emelt jelenet ezáltal válik parodisztikussá.

Előfordul, hogy egy szörnyszerű lény rövid idejű látszatként jön létre, akár egy megvalósult metafora: ilyen a *Csalárd Cupidó*ban a vadászat közben a medve fejébe lőtt nyíl révén létrejött unikornis (II/179), melyet a medve haragjában hamar meg is szüntet.

Összegzés

Az antik szörnyekhez kötődő történetek tematikus elemként és az ornatus részeként is hozzájárulnak a Gyöngyösi-művek dinamikájához. A barokk jegyeket vizsgáló Nagy László Gyöngyösi antikizáló allegóriái lényegének a különböző elemek vegyítését tartotta: „Istenit és emberit, keresztényt és pogányt, jelenkort és régen letűnt múltat ötletszerűen kevert, a legváratlanabb fordulatokat, a legbizarrabb helyzeteket produkálta.”⁹³ A mikroelemzések

⁸⁶ P. VIRGILII, *Opera Omnia...*, 823.

⁸⁷ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 109.

⁸⁸ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 110.

⁸⁹ GYÖNGYÖSI I., *Porábúl megéledett...*, 110.

⁹⁰ GYÖNGYÖSI I., *Thököly Imre...*, 13.

⁹¹ GYÖNGYÖSI I., *Márssal társolkodó...*, 71.

⁹² GYÖNGYÖSI I., *Márssal társolkodó...*, 71.

⁹³ NAGY László, *Gyöngyösi és a barokk* (Budapest: Sárkány-nyomda R.-T., 1929), 42.

során előbukkant intertextusok (pl. Káldi György Biblia-fordításának szövege antik kontextusban) azt mutatják, hogy Gyöngyösi számára a nyelvi megformálás és az adott helyzet analógiája a lényeges, a mitológiai, antik, bibliai diskurzusból vett elemek egyformán az eszköztár részei. Ez az eljárás már a váratlansága révén is nagyobb költői potenciált rejt magában, minthogy pusztán ötletszerűségként kezeljük, ehelyett inkább az intertextusok egymásba fonódásának játékosságát, a hibriditásból rejlő kreatív, felszabadító energiákat kellene hangsúlyoznunk.